

ТЕОРЕТИЧНА СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ЦІНІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ (ЦСС) ОСОБИСТОСТІ

Предметом дослідження є ціннісно-смыслова сфера особистості як складно-організована структурна одиниця. Розкрито концептуальні положення створення теоретичної моделі ціннісно-смыслової сфери особистості та висвітлено основні структурні компоненти цієї моделі. Проаналізовано та доведено доцільність включення кожної підструктури в загальну модель ціннісно-смыслової сфери.

Ключові слова: теоретична структурна модель ЦСС, спрямованість, цінності, ціннісні орієнтації, смисложиттєві орієнтації, самоактуалізація.

Постановка проблеми

Вступ. Індивідуальний світ особистості є унікальним мікрокосмом, зміст якого залежить від низки внутрішніх і зовнішніх факторів. З метою вивчення сутності ціннісно-смыслової сфери особистості студента технічного університету створено теоретичну модель ціннісно-смыслової сфери, за допомогою якої можна виявити особливості та закономірності наявної формації.

Оцінка ціннісно-смыслової сфери особистості є багатогранною і містить значиму інформацію про ступінь моральності, духовності суб'єкта, характеристики міжособистісної взаємодії як в особистому, так і в професійному житті, громадську позицію, особливості світогляду та рівень домагань цієї особистості.

Структурна теоретична модель ціннісно-смыслової сфери особистості створена з метою діагностики особливостей світогляду особистості, для виявлення наявних проблем у визначенні життєвих пріоритетів і цілей особистості.

Аналіз останніх досліджень. Питання цінностей є об'єктом досліджень таких науковців, як: К. Абульханова-Славська, М. Алексєєва, М. Боришевський, Т. Дмитрієва, Н. Іванцев, С. Максименко, І. Селєзньова, А. Соколова, В. Турбан, І. Щербакова та ін. Проблема функціонування когнітивної, мотиваційної, ціннісної сфери досліджувалась І. Бех, М. Боришевським, В. Давидовим, Ф. Василюком, Д. Ельконіним, А. Маслоу, Р. Мейєм, Н. Каліной, З. Карпенко, В. Семиченко, Д. Узнадзе, В. Ямницьким. Здійснено спроби класифікації цінностей (В. Білські, Б. Братусь, С. Бубнова, О. Дробницький, Б. Єрасов, А. Маслоу, Г. Олпорт, М. Рокіч, В. Тугаринов, В. Франкл, Ш. Шварц), визначення динамічних компонентів ціннісно-смыслової сфери особистості (Т. Вілюжаніна) й особливостей ціннісних орієнтацій студентів гуманітарних напрямів (В. Вергунова, В. Волкова, І. Григорчук, Н. Іванцев, Н. Максимчук, А. Фурман, М. Шевчук).

Проблема структурної організації ціннісно-смыслової сфери особистості стає особливо актуальною під час реформації суспільно-політичного, економічного й освітнього життя, що безпосередньо впливає на світогляд і громадську позицію індивіда.

Мета статті — розглянути концепцію створення теоретичної моделі ціннісно-смыслової сфери особистості та висвітлити структурні елементи даної моделі.

Виклад основного матеріалу

Ґрунтуючись на основних теоретичних положеннях про структуру особистості (Б. Ананьєв, К. Платонов, О. Леонтєв, В. Мясіщев, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, В. Ядов), в основу теоретичної структурної моделі ціннісно-смыслової сфери особистості покладено підхід В. Ядова. Ця концепція є актуальною для дослідження ціннісно-смыслової сфери особистості студентів, оскільки в ній враховуються психологічні особливості структури особистості і конкретно-соціальні умови, в яких певна особистість формується і розвивається.

Вплив нової соціальної ситуації, тобто період навчання особистості у ВНЗ, різно проявляється в активному розвитку морально-ціннісних та естетичних почуттів, освоєнні нових соціальних ролей (економічні, професійні, громадянські, сімейні, побутові тощо); налаштуванні міжособистісних взаємин; відбувається закріплення або

реконструкція старих, а також формування нових схильностей та інтересів, визначення перспектив життя та смисложиттєвих орієнтацій особистості.

Існують варіанти, коли нова соціальна ситуація, в якій перебуває особистість з невизначеною або нестійкою системою цінностей, несприятливо впливає на подальший розвиток життєвих переконань особистості, в результаті чого відбувається абсолютна руйнація раніше встановлених ціннісних орієнтирів.

Отже, новий соціальний статус, нові ролі, атмосфера, умови життя значною мірою впливають на розвиток ціннісно-сміслової сфери студентів і створюють нові умови для подальшого закріплення наявної ціннісної ієрархії особистості, для переосмислення, трансформування системи ціннісних орієнтацій або ж стають підґрунтям для руйнування старих і виникнення нових життєвих установок особистості.

У концепції особистості В. Ядова вищі диспозиції особистості здійснюють регуляцію загальної спрямованості соціальної поведінки, а нижчі, в свою чергу, поведінку в типових ситуаціях.

На вищому рівні диспозиційної структури особистості перебуває *концепція життя* (тобто система уявлень про смисл і перспективи особистого життя та принципи, якими людина керується в різноманітних життєвих ситуаціях) та *система ціннісних орієнтацій* людини, які детерміновані загальними соціальними умовами життя. Ціннісні орієнтації являють собою певні цінності, які виступають у ролі життєвих цілей особистості і є основним фактором регуляції та детермінації поведінки особистості. В. Ядов стверджує, що «система ціннісних орієнтацій, ідеологічна за своєю суттю, формується на основі вищих соціальних потреб особистості (потреби включені в певне соціальне середовище у широкому смислі як інтерпретація загально-соціальних, соціально-класових умов діяльності) та відповідності способу життя, що надає можливість реалізації певних соціальних та індивідуальних цінностей» [7].

Внутрішню організацію ціннісних орієнтацій утворюють когнітивний (смісловий) компонент, емотивний (емоційно-оцінний) компонент і конативний (поведінковий, діяльнісний, вольовий) компонент.

Отже, когнітивний компонент ЦСС особистості студента складають смисложиттєві уявлення, ідеали, переконання, які визначають загальну спрямованість поведінки та діяльності особистості студента. Емотивний компонент ЦСС особистості складають емоційно-оціночні ставлення студентів до себе, до групи, навчання тощо. Конативний компонент ЦСС особистості студента представлений системою вчинків та дій, спрямованість діяльності та поведінки в різних соціальних умовах. Названі компоненти ЦСС особистості взаємодіють між собою, є взаємозалежними і функціонують як єдине ціле.

Зазначені положення дають можливість включити в теоретичну модель ціннісно-сміслової сфери особистості спрямованість, як усталену систему найважливіших цільових програм особистості, що визначає смислову єдність її поведінки. Спрямованість являє собою інтегральну психологічну характеристику системи суб'єктивних цінностей, ставлення до навколишнього світу, до себе та інших людей. Конкретизується спрямованість через сферу ціннісно-сміслових відносин і визначається вибором мотивів, прийомів і способів спілкування з іншими.

Найдоцільніше розглядати проблему спрямованості в рамках концепції особистості Л. Божович [3], яка виділила такі види спрямованості: колективістська, ділова, особиста і змішана (або без явної спрямованості).

Отже, основні положення цієї моделі полягають у тому, що сутність ціннісно-сміслової сфери особистості визначають, по-перше, спрямованість особистості, по-друге, особливості вищого рівня структури диспозицій особистості (які є взаємозалежними зі спрямованістю особистості) і, по-третє, характеристики впливу зовнішніх факторів і, особливо, умов соціального середовища існування особистості.

Базуючись на вищезазначених теоретичних положеннях, з метою дослідження змісту та характеристики ціннісно-сміслової сфери особистості студента, автор припускає існування таких компонентів моделі ЦСС особистості:

- *спрямованість особистості*, що вказує вектор ціннісно-сислової сфери особистості студента (переважальний вид спрямованості), в залежно від умов або дії певних чинників психологічного чи соціального характеру, має властивість дещо змінюватися.

- *Ціннісні орієнтації особистості* визначають домінування в особистості цінностей певного виду, а саме: особистісні цінності, до яких відносяться відпочинок, здоров'я, матеріальне становище, насолода прекрасним тощо; цінності досягнень, а саме: соціальний статус і керування людьми, визнання та повага; або ж суспільно-соціальні цінності, до них відносяться спілкування, допомога і милосердя, кохання, пізнання нового у світі тощо. Особистість залежно від умов і впливу певних факторів може коригувати власні ціннісні орієнтації, тобто вдосконалювати, розвивати ціннісно-сисловою сферу. На зміну напрямку ціннісних орієнтацій особистості відповідно буде вказувати вектор ціннісно-сислової сфери особистості, тобто зміщуватися в певному напрямі.

- *Смисложиттєві орієнтації особистості* містять в собі кілька принципово значимих положень для дослідження змісту ЦСС особистості, а саме: наявність в особистості життєвих цілей, міра задоволення особистості сутністю власної життєдіяльності та самореалізацією, наявність в особистості відчуття можливості обирати власну долю і керувати нею. Ступінь розвитку в особистості кожного з вищезазначених положень вказує чіткість і визначеність смисложиттєвих орієнтацій особистості.

- *Самоактуалізація* є важливим показником змісту ціннісно-сислової сфери особистості. Будучи показником розвитку особистістю свого потенціалу, реалізація власних можливостей, ступінь самоактуалізації особистості та її напрям дають можливість визначити особливості ЦСС особистості.

Схематично модель ціннісно-сислової сфери особистості зображено на рис. 1.

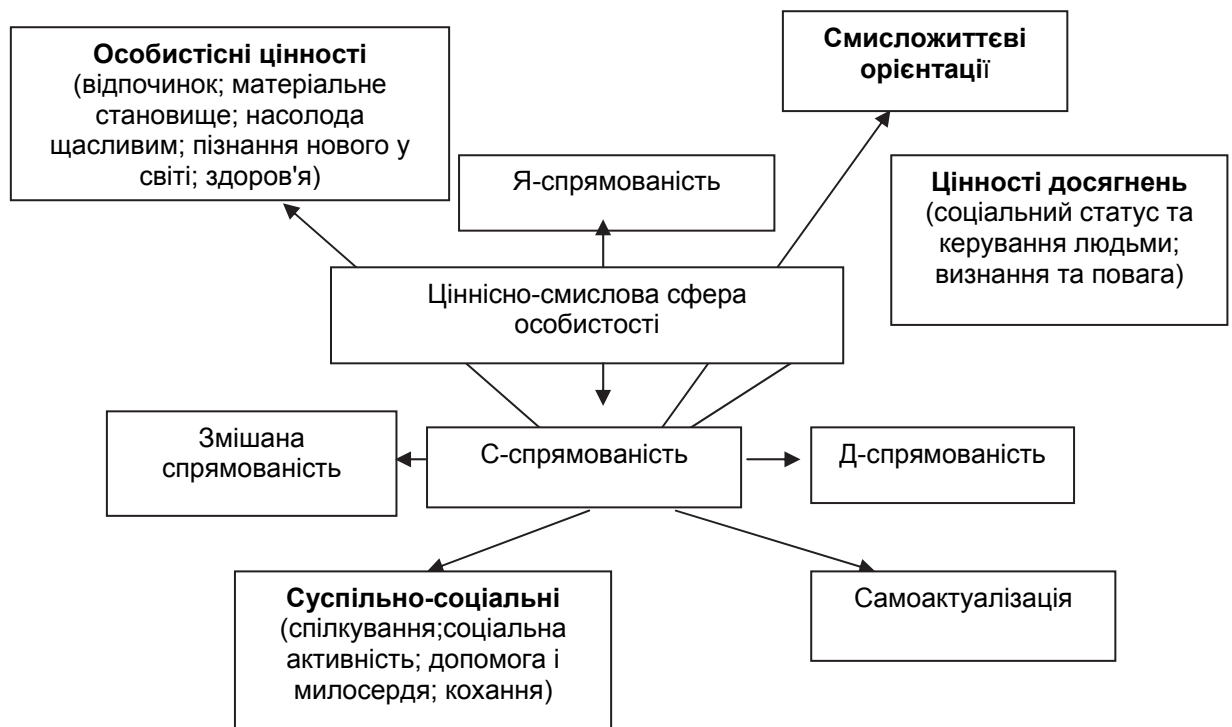

Рис. 1. Структурна модель ціннісно-сислової сфери особистості

Отже, комплексне дослідження кожного структурного компоненту моделі ціннісно-сислової сфери, дає можливість визначити певні особливості ціннісно-сислової сфери досліджуваної особистості.

Вивчення змісту спрямованості особистості дає можливість визначити переважну орієнтацію думок і прагнень досліджуваного, оцінити та спрогнозувати поведінку людини в певній ситуації.

Визначення ціннісних орієнтацій дає змогу виявити індивідуальну і групову спрямованість на певні загальнолюдські цінності, цілі та засоби життєдіяльності, виявити міру їх значення для людини і загальну установку на певний тип поведінки.

Особливості ціннісних орієнтацій досліджуваної особистості також можна визначити через оцінювання особистості себе та інших, через вміння структурувати життєві ситуації, орієнтуватися і знаходити вихід із конфліктних ситуацій, через обрані лінії поведінки в екзистенційних і морально забарвлених ситуаціях, через вміння задавати і змінювати доміанти власної життєдіяльності.

Вивчення смисложиттєвих орієнтації особистості несе в собі важливу інформацію про міру задоволення особистістю власним життям, оскільки смисл життя може виступати і як цінність для індивіда, і як зміст життя, що зумовлює вибір цінностей, якими керується індивід. Смисложиттєві орієнтації є набором властивих тільки цій особистості цінностей і цілей, які вона вибрала як основоположні у своєму існуванні. Особливість потреби пошуку смислу полягає в унікальності її розуміння кожною людиною, отже неможливо визначити готові кліше найуспішніших цілей існування, що створює труднощі їх вивчення та розвитку.

Дослідження доводять, що смисл життя, усі його аспекти безпосередньо пов'язані з цінностями особистості. Осмисленість в цілому пов'язана з креативністю, розвитком себе і зі збереженням власної індивідуальності. Осмисленість процесу пов'язана з активними соціальними контактами, осмисленість результату — з розвитком себе, а осмисленість майбутнього має зворотний зв'язок з високим матеріальним становищем. Усі аспекти сенсу життя і такі цінності, як-то: креативність, активні соціальні контакти, розвиток себе, досягнення, духовне задоволення і збереження власної індивідуальності — мають прямий зв'язок між собою, тобто чим більше осмисленість, тим більше виражені ці цінності. Зв'язок між загальною свідомістю, свідомістю майбутнього та власного престижу, високого матеріального становища зворотний, що говорить про те, що чим більше осмислені життя в цілому та майбутнє, тим менш важливі ці цінності.

Вивчення самоактуалізації особистості студента є важливою умовою глибокого вивчення ціннісно-смислової сфери особистості, оскільки самоактуалізована особистість живе у злагоді зі своєю сутністю. Самоактуалізація тісно пов'язана з ціннісними і смисложиттєвими орієнтаціями особистості. Саме у процесі самоактуалізації формується й усвідомлюється специфічна система ціннісних орієнтацій, що визначають характер змісту та засобів досягнення провідних життєвих цілей особистості і тому складають основу саморегуляції її соціальної поведінки.

Задоволення потреби в самореалізації приводить до розвитку. Самореалізація — це творче застосування своїх індивідуальних здібностей [1].

Ціннісні орієнтації є результатом вибіркового засвоєння індивідом суспільних цінностей як стимулів власної поведінки. Реалізація цінностей веде як до внутрішньоособистісної інтеграції через самоприйняття та свідоме розв'язання конфліктів, так і до соціальної інтеграції через співробітництво й актуальну продуктивну діяльність. Наявність такої ціннісної системи є чинником специфічної організації особистістю власного соціального простору та соціально-психологічного часу, яка, у свою чергу, сприяє подальшому втіленню цих цінностей. Такі процеси стимулюють перебіг самоактуалізації та складають його сутність [2].

А. Маслоу сформулював характеристики, в яких розкривається самоактуалізація: 1) повне прийняття реальності й комфортне ставлення до нього; 2) прийняття інших і себе; 3) професійна захопленість улюбленою справою, орієнтація на завдання, на справу; 4) автономність, незалежність від соціального середовища, самостійність думок; 5) здатність до розуміння інших людей, увага, доброзичливість до людей; 6) постійна новизна, свіжість оцінок, відкритість досвіду; 7) розрізнення мети й засобів,

зла і добра; 8) спонтанність, природність поведінки; 9) гумор філософського плану; 10) саморозвиток, прояв здібностей, потенційних можливостей, творчість в роботі, любові, житті; 11) готовність до вирішення нових проблем, до усвідомлення проблем і труднощів, до усвідомлення свого досвіду, до справжнього розуміння своїх можливостей, до підвищення конгруентності [5].

Отже, лише самоактуалізовані люди досягають «вершинних», або «пікових», переживань по відношенню до світу, вони є найбільш здоровими, а вивчення цінностей таких людей може призвести до формування науково обґрунтованої універсальної етичної системи, яка включала б такі цінності, як істина, добро, краса, веселощі, справедливість і радість.

Важливою умовою успішної самоактуалізації особистості є її конгруентність, тобто відповідність переживань їх справжньому змісту.

Як відомо, захисні механізми, які застосовує особистість, заважають адекватному усвідомленню власних проблем, тоді як подолання особистістю цих механізмів сприяє досягненню конгруентних переживань — переживань справжніх.

Як свідчить Є. Вахромов, самоактуалізація та самореалізація є двома нерозривними діями одного процесу — процесу розвитку і зростання, результатом якого є людина, що максимально розкрила і використовує свій людський потенціал [4].

Отже, кожний компонент ціннісно-сислової сфери особистості відображає якісні характеристики ставлення особистості до суб'єктів, об'єктів та явищ навколишнього світу, а також до самого себе. Вони відображають внутрішній світ особистості, який неодмінно залежить від зовнішніх умов розвитку особистості.

Структурну модель ціннісно-сислової сфери особистості неможливо зобразити ієрархічно, оскільки кожен з елементів цієї структури належить до вищого рівня організації. Компонент цієї структури взаємопов'язані, взаємозалежні і взаємозумовлені, водночас особливості кожного компонента залежать від зовнішніх умов, в яких ця особистість перебуває (рис. 2).

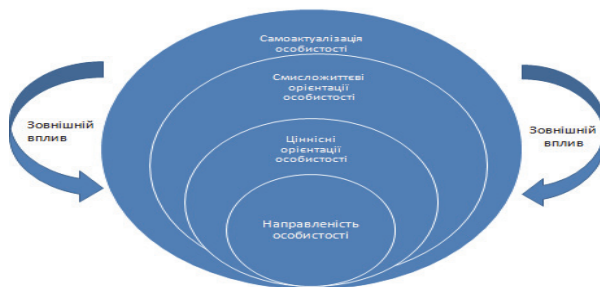

Рис. 2. Залежність змісту ціннісно-сислової сфери від умов зовнішнього середовища

Отже, для цілісного дослідження ціннісно-сислової сфери особистості необхідне глибоке дослідження кожного структурного компоненту. Результатом дослідження ціннісно-сислової сфери як структури, як показано на схемі, є можливість прогнозу положення цієї особистості у суспільстві, ставлення її до навколишнього світу суб'єктів та об'єктів, варіанти ставлення особистості до діяльності й особливості її поведінки; визначення міри самореалізації особистості, що безпосередньо впливає на ступінь комфортності психологічного самопочуття, а також наявність в особистості життєвих цілей та міру їх досягнення, що наповнює життя особистості смыслом.

На малюнку видно, що ця сфера певною мірою є залежною від особливостей зовнішнього середовища, в якому перебуває особистість, тому ми висуваємо припу-

щення, що особистість має можливості розвитку ціннісно-смыслової сфери за умови спеціально створеного психологічного середовища, тобто в умовах соціально-психологічного тренінгу.

Висновки

Структурна теоретична модель ціннісно-смыслової сфери особистості, в основі якої лежить диспозиційна теорія, містить в собі такі структурні компоненти, як: спрямованість особистості, цінності та ціннісні орієнтації особистості, смысложиттєві орієнтації та самоактуалізація. Діагностичний інструментарій, що буде використовуватися для подальшого експериментального дослідження, підібраний відповідно до структурних компонентів теоретичної моделі ціннісно-смыслової сфери сприяє комплексному вивченню особливостей побудови та варіантів прояву цієї структури у студентів технічного університету, особливостей світоглядної позиції особистості, допомагає визначити наявні проблеми у виборі життєвих цінностей та наявності смыслу в житті людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова К. А. Время личности и время жизни / К. А. Абульханова, Т. Н. Березина. — СПб. : Алтейя, 2001. — 304 с.
2. Балл Г. А. Концепция самоактуализации личности в гуманистической психологии / Г. А. Балл. — К. : Донецк, 1993. — 32 с.
3. Балл Г. О. Особистісна свобода і гуманізація освіти / Г. О. Балл // Практична психологія та соціальна робота. — 2001. — № 1. — С. 3.
4. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / Л. И. Божович. — Воронеж : МОДЕК, 2001. — 352 с.
5. Вахромов Е. Е. Психологические концепции развития человека: теория самоактуализации / Е. Е. Вахромов. — М. : Международная пед. академия, 2001. — 350 с.
6. Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности: тексты / А. Маслоу ; под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. — С. 108–117.
7. Новиков В. В. Социальная психология: феномен и наука / В. В. Новиков. — М. : Изд-во ин-та психотерапии, 2003. — 344 с.

Москаленко О. В.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРНАЯ МОДЕЛЬ ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВОЙ СФЕРЫ ЛИЧНОСТИ

Предметом исследования является ценностно-смысловая сфера личности как сложноорганизованная структурная единица. Раскрыты концептуальные положения создания теоретической модели ценностно-смысловой сферы личности и основные структурные компоненты данной модели. Проанализирована и доказана целесообразность включения каждой подструктуры в общую модель ценностно-смысловой сферы.

Ключевые слова: теоретическая структурная модель ЦСС, направленность, смысложизненные ориентации, самоактуализация.

Moskalenko O. V.

THEORETICAL STRUCTURAL MODEL OF VALUE-SENSE FIELD OF PERSONALITY

The subject of the research is the value-sense field of personality as a complicated organized structural unit. This article describes concept theoretical model of the value-semantic field of the personality and major structural components of the model. Practicability of including each substructure to the common model of value-sense field was analyzed and proved.

Key words: theoretical structural model of VSF, direction, value, sense of life orientation, self-actualization.